

PULSKI DNEVNIK *L'AZIONE* (*CORRIERE ISTRIANO*) O ISTARSKIM ZDRAVSTVENIM UVJETIMA U MEĐURAČU (1919. – 1940.) – OSVRT NA POJEDINE PROBLEME*

Milan RADOŠEVIĆ

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci

Područna jedinica u Puli

Pula, Prilaz kod kazališta 2

UDK 614(497.5-3 Istra):070”1919/1940

Izvorni znanstveni rad

Autor se bavi izvještajima pulskog dnevnog lista *L’Azione* (od 1929. godine *Corriere Istriano*) o istarskim zdravstvenim prilikama u razdoblju između dva svjetska rata. U pojedinim se poglavljima ovog članka, ovisno o njihovoj namjeni i sadržaju, nastoji pružiti preglede i analize – ispostavilo se – brojnih članaka koji su dotakli temu zdravstva u tom pulskom dnevniku. S tim u vezi obrađuje se djelatnost zdravstvenih ustanova te edukacijski članci s ciljem prevencije bolesti. Potrebno je naglasiti da se većina podataka navedenog lista odnosi na urbane sredine, smještene uglavnom uz zapadnu obalu istarskog poluotoka gdje je utjecaj talijanskog elementa i kulture bio najsnažniji, a gdje je ujedno fašistički poredak koncentrirao svoj institucionalni i intelektualni potencijal. O problemima zdravstvene njege na selu, većinski naseljenog Hrvatima i Slovencima, bilo je vrlo malo riječi, a upravo su u tim područjima zdravstveni i higijenski uvjeti, još iz predfašističkog razdoblja, bili najlošiji.

Ključne riječi: *L’Azione* (*Corriere Istriano*), zdravstvo, fašizam, Istra, 1919. – 1940.

Keywords: *L’Azione* (*Corriere Istriano*), health care, Fascism, Istria, 1919 – 1940

Parole chiave: *L’Azione* (*Corriere Istriano*), sanità, fascismo, Istria, 1919 – 1940.

UVOD

O zdravstvenim prilikama u Istri u razdoblju između dva svjetska rata dosad je u hrvatskoj historiografiji pisano samo u osnovnim crtama. Treba istaknuti

istraživanja Darka Dukovskog¹ te ona nešto starijeg datuma Annamarije Vinci². S druge strane, nailazimo na relativno velik broj radova koje potpisuju istarski doktori medicine, a koji, iako medicinski stručno usmjereni, opet iznose vrlo važne povijesne podatke.³ Možemo se zato složiti s mišljenjem francuskog historioografa Pierra Nora: »Zapanjuje činjenica da najznačajnije povijesti biologije, fizike, medicine ili glazbe nisu napisali historičari, već biolozi, fizičari, liječnici i glazbenici.«⁴

Razloge takvih tendencija (ne)istraživanja zdravstvenog segmenta socijalne povijesti Istre trebamo tražiti i u općenitoj usmjerenosti hrvatske historiografije u razdoblju socijalističke Jugoslavije u bavljenju političkim temama, nauštrb novih historiografsko-socijalnih vidika koje su otvorili francuski povjesničari okupljeni oko francuske struje »Annales«. Danas je socijalna komponenta u istraživanju povijesti postala nezaobilazan dio moderne svjetske historiografije pa postoje zasebni instituti koji se njome bave.⁵ U posljednjem desetljeću pozitivni pomaci u širenju povijesnih horizonata prema socijalnoj povijesti vidljivi su i u hrvatskoj historiografiji u nizu objavljenih članaka, i nešto manje knjiga.⁶

Problematika zdravstva u Istri zauzima u socijalnoj sceni istarskog međuraća neobično važan faktor. Završetkom Prvog svjetskog rata, istarsko stanovništvo našlo se u teškim gospodarskim, političkim, demografskim, ali i zdravstvenim problemima. Tuberkuloza u prvom redu, a onda i španjolska groznica, malarija, tifus i ostale bolesti znatno su povećavale smrtnost žitelja istarskog poluotoka. Proći će mnogo godina od dolaska fašizma na vlast kako bi se stanje u istarskom zdravstvu koliko-toliko konsolidiralo, i kako bi se pomoć pružila i onim najugroženijima, a to su u ovom slučaju bili mještani ruralnih krajeva Istre, dobrim dijelom nepismeni i neobrazovani seljaci zaokupljeni pukim egzistencijalnim pitanjima. Dijelom zbog neinformiranosti o uzrocima i načinima širenja pojedinih bolesti, a dobrim dijelom i zbog financijske nemogućnosti liječenja, uz nedovoljnu brigu države o valjanoj preventivnoj i institucionalnoj skrbi, podnijeli su najteži teret zdravstvenih nedaća.

* Prošireni tekst referata održanog na Međunarodnom znanstvenom skupu obilježavanja 50. obljetnice DAPA i 220. obljetnice ukinuća Pićanske biskupije, održanog u Pićnu, Gračišću i Pazinu (23. 24. listopada 2008.)

¹ Darko DUKOVSKI, »Zdravstvene i higijenske prilike u Istri 1900. – 1950.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 30/3, Zagreb, 1998., str. 535 – 545.

² Annamaria VINCI, »Malattie e societa: il caso istriano«, *Istria fra le due guerre: Contributi per una storia sociale*, Rim, 1985., str. 225 – 280.

³ Usp. Ivan RUDELIĆ, *Povijest medicine u južnoj Istri*, Pula, 1997., i u tom djelu navedenu literaturu.

⁴ U: Maja BRKLJAČIĆ (ur.), *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, 2006., str. 32.

⁵ Najpoznatiji je Međunarodni institut za socijalnu povijest u Amsterdamu (*International Institute of Social History Amsterdam*) osnovan 1935. godine.

⁶ Darko DUKOVSKI, *Svi svjetovi istarski*, Pula, 1997., str. 179; Suzana LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. – 1941.*, Zagreb, 2003., str. 535; Željko DUGAC, »Zdravstveno prosvjeđivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj«, *Medicus*, 14/1, Zagreb, 2005., str. 155 – 171; Antun GIRON, »Zdravstvena problematika u arhivskome fondu zemaljskoga sabora Istre«, *Acta medico historica Adriatica*, 1/2003, str. 13 – 25 i dr.

Možemo pretpostaviti da su i zbog tog razloga, uz fašističku represiju, u potrazi za boljim i sigurnijim životom, mnogi Istrani emigrirali u razdoblju međuraća.

O problematici zdravstva u Istri toga vremena kao primarne izvore potrebno je konzultirati arhivske podatke, u prvom redu one u svezi s Prefekturom u Puli, zatim one uz gradske i općinske uprave, manjim dijelom i uz *Kvesture*, potom podatke koji se nalaze u pojedinim statutima i arhivima zdravstvenih ustanova, zakonskim aktima i, na kraju, ostale administrativne podatke iz toga razdoblja. Uz te izvore nužno je konzultirati i tzv. sekundarne izvore, odnosno periodiku, na kojoj će se ovaj rad temeljiti, ali obvezno i usmena svjedočanstva. Trebamo napomenuti kako su u socijalnoj povijesti usmena svjedočanstva iznimno bitna jer nam pružaju podatke i plastično dočaravaju fragmente svakidašnjice koje je vrlo teško pronaći u primarnim izvorima. Stoga treba požuriti jer »svjedoci« vremena polako odlaze. Istovremeno možemo te podatke smatrati relativno vjerodostojnima i lišenima pretjerane subjektivnosti, uzimajući u obzir da su manje »inficirani« političkim stajalištima.

Konkretizirajući ovaj uvod posvetit ćemo pozornost listu *Corriere Istriano*, kao sekundarnom izvoru na temelju kojega je nastao ovaj rad. List je počeo izlaziti u Puli 1. siječnja 1919. pod nazivom *L'Azione*; točno deset godina kasnije mijenja naziv u *Corriere Istriano*.⁷ U svojim počecima glasio je kao socijal-reformistički dnevnik, međutim, usponom fašizma priklanja se toj opciji, što se s lakoćom može razaznati u nedostatku kritičkih tekstova, ponajprije u politici, ali i spram režimskih odnosa prema socijalnim problemima. Posebno je to vidljivo usporedno s razvitkom fašističke korporativne države, kada ona ulazi u sve pore društva i kad se na sve njene zakone i provedbe gleda gotovo s fanatičnim odobravanjem. Na četiri stranice velikog formata (39x58 cm) List je donosio vijesti iz svijeta i Italije (na naslovnoj stranici), kronike grada Pule i ostalih mjesta istarske provincije, sportske izvještaje, crnu kroniku (najčešće na drugoj i trećoj stranici) te mnogobrojne reklame (najčešće rezervirane za treću i četvrtu stranicu). Gotovo svakodnevno čitatelj se mogao susresti i s temama u svezi s istarskim zdravstvenim (ne)prilikama: podacima o unesrećenima u istarskim zdravstvenim ustanovama, izvješćima o radu antituberkuloznih i antimalarijskih ustanova i organizacija, pozivima na društvenu odgovornost u borbi protiv tih bolesti, obavijestima o cijepljenju, zakonskim aktima o zdravstvenom osiguranju, edukacijskim člancima o prevenciji bolesti i mogućnostima liječenja te nizom ostalih podataka uže ili šire povezanih sa zdravstvom. Kao posebnu kategoriju možemo izdvojiti reklamni sadržaj povezan s istarskim, osobito pulskim, ljekarnama, vrlo zastupljen u dnevniku, a koji je, često s ciljem što bolje prodaje čitateljima, davao (lažnu) nadu da će se putem tih proizvoda

⁷ Marcelo BOGNERI, *La stampa periodica italiana in Istria (1807 – 1947)*, Trst, 1986., str. 111 i 147.

brzo i bezbolno riješiti svojih zdravstvenih tegoba.⁸

Iz sadržaja dnevnika *Corriere Istriano* ne može se stvoriti cjelovita slika istarskih međuratnih zdravstvenih (ne)prilika, članci nerijetko prenose samo osnovne informacije i ne zalaze analitički u dubinu problema, već izvještavaju na medijski primjeren način o konkretnim zbivanjima na istarskoj zdravstvenoj sceni. Iako povremeno nailazimo na kritički postavljena pitanja koja nam donekle osvjetljaju korijene teškog socijalnog stanja istarskog stanovništva, ona nisu dovoljna za analizu higijenske, prehrambene, edukacijske (u preventivno-zdravstvenom smislu) realnosti istarskog gradskog i ruralnog žiteljstva. Ipak, list nam donosi korisne podatke za daljnja historiografska istraživanja. Iz njegova sadržaja u ovom će se radu obraditi samo pojedini vidovi istarske zdravstvene međuratne problematike. Problematiki koja se bavi bolestima tuberkuloze i malarije međuratne Istre, o kojima je list redovito i puno pisao, potrebno je zbog nedostatka prostora posvetiti poseban članak.

DJELATNOST ISTARSKIH ZDRAVSTVENIH USTANOVA

Poslije Prvog svjetskog rata istarska zdravstvena infrastruktura, većim dijelom prilagođena do tada austrijskim vojnim planovima i potrebama, nije doživjela znatnije promjene. Razlog tomu leži u teškim poslijeratnim ekonomskim prilikama koje su snašle Italiju i njezine nove istočne provincije pa su postojeći objekti nastavili obavljati svoju funkciju, okrećući se pritom više civilnom stanovništvu. U Puli su postojale dvije bolnice: Provincijska bolnica (*Ospedale Provinciale*) namijenjena civilima, i Mornarička vojna bolnica, kasnije nazvana »vojna bolnica« (*Ospedale Militare Marittimo*, znana i kao *Ospedale Regio Marina*) koja je, iako predimenzionirana u novonastalim vojnim prilikama, određena za liječenje vojnog osoblja.⁹ Od ostalih ustanova važno je istaknuti Morski hospicij sv. Pelagija u Rovinju (*Ospizio Marino di San Pelagio*). Pulskoj provincijskoj bolnici te potom u manjoj mjeri rovinjskom hospiciju posvećeno je, s razlogom zbog njihove uloge, najviše prostora. Iz novina saznajemo za djelovanje ljekarni, od druge polovice 20-ih godina i o radu antituberkuloznih dispanzera te o radu savjetovališta za trudnice od sredine 30-ih godina. O liječničkim ambulancama, u kojima su djelovali općinski liječnici, izuzmemo li onu pulsku, nije bilo mnogo riječi.¹⁰

⁸ Autor je ovog rada za razdoblje od 1. siječnja 1919. do 10. lipnja 1940. pronašao oko 3000 članaka u svezi s problematikom zdravstva i higijenskih prilika u Istri.

⁹ RUDELIĆ, *n. dj.* str. 137 i 158.

¹⁰ Ante BARTOLIĆ, *Zdravstvo na području Pazinštine*, Pazin, 2003., str. 31.

Pulska provincijska bolnica

Od početka izlaženja List je izvještavao o radu pulske provincijske bolnice (*Ospedale provinciale*) otvorene 1896. godine, a smještene na brdu sv. Mihovila. Tako od ožujka 1919., iz manjih članaka – obavijesti, saznajemo o prihvatu povrijeđenih osoba, ali i onih kojima je bila potrebna zdravstvena skrb, pristiglim iz južne i središnje Istre koji su gravitirali Puli. Primjerice, saznajemo o pristiglima iz Bala, Ville Francini kod Pazina, Čubana kod Žminja, Vrsara, Galizane, Štinjana, Jadreška i, naravno, Pule. Uz imena i dob osoba mogao se iščitati i odjel na kojem su zaprimljeni pa se prve poslijeratne godine u dnevniku spominju kirurški, očni i porodiljski odjel.¹¹ Mjesto direktora pulske provincijske bolnice pripalo je dr. Giovanniju Mantovanu.¹²

Kako je bila ustrojena najvažnija istarska zdravstvena ustanova početkom 20-ih godina XX. stoljeća saznajemo iz opsežnog teksta posvećenom njezinu radu. U razgovoru s ravnateljem Mantovanom i upraviteljem Privileggiom, List je htio rasvijetliti neka sporna pitanja, a u svezi s higijenskim uvjetima bolnice, odnosa prema bolesnicima, kao i njezinu financijskom stanju. Odgovori, djelomice i subjektivni, pružaju nam važne podatke o djelovanju te ustanove. Bolnica je zapošljavala 5 liječnika primarijusa, 6 pomoćnih liječnika, 2 ljekarnika, 32 medicinske sestre, 10 bolničara i 30 pomoćnica. Osim zdravstvenih djelatnika, trebamo ubrojiti i 30 osoba zaposlenih u kuhinji, portirnici, na dezinficiranju, u radu sa strojevima, održavanju kupaonica, u patološkom odjelu, itd. Administracija je brojala desetero ljudi, a uz njih kao važnog djelatnika susrećemo i kapelana zaduženog »za brigu o dušama« bolesnika. Ravnatelj je iskazao zadovoljstvo trenutnim brojem osoblja, s opaskom da će u budućnosti usporedno s novim planovima proširenja biti potrebna i nova radna snaga.¹³ Zaključujemo da je u radu bolnice sveukupno bilo zaposleno oko 125 djelatnika. Tomu trebamo pridodati i one koji su zarađivali na posredan način, prodajom prehrambenih namirnica bolnici.¹⁴ U vrijeme kad je pulsko brodogradilište, toliko važno za život grada, proživljavalo svoje najteže dane uz ogromno povećanje nezaposlenosti koje je potom uslijedilo, pulska je provincijska bolnica ipak uspijevala opstati.

Kapacitet Ustanove iznosio je 600 kreveta, od kojih je svega 400 bilo zauzeto. Razlog nepopunjenosti ležao je, prema ravnateljevim riječima, u povećanju dnevne

¹¹ »All'ospedale provinciale«, *Corriere istriano* (dalje: *CI*), god. I, br. 87 (Pula, 29. III. 1919.), str. 3; »Ospedale provinciale«, *CI*, god. I, br. 101 (Pula, 12. IV. 1919.), str. 3; »Accolti all'ospedale«, *CI*, god. I, br. 280 (Pula, 10. X. 1919.), str. 2; »Accolti all'ospedale«, *CI*, god. I, br. 286 (Pula, 16. X. 1919.), str. 2.

¹² »Per i visitatori dell'ospedale provinciale«, *CI*, god. II, (Pula, 4. XII. 1920.), str. 3.

¹³ »Una visita al nostro Ospedale Provinciale«, god. IV, *CI*, br. 61 (Pula, 12. III. 1922.), str. 2.

¹⁴ Ilustracije radi mjesečno se radilo o nabavci 55 hektolitara mlijeka, 10 400 jaja, 2300 kg mesa, 4100 kg kruha, 300 kg šećera, 3000 kg krumpira, itd.; usp. *na ist. mj.* Prodaja tih proizvoda obavljala se preko javnih natječaja: »Una lettera della Direzione dell'Ospedale Provinciale«, *CI*, br. 154. (Pula, 2. VII. 1927.), str. 2; »Avviso d'asta«, *CI*, god. XIII, br. 143 (Pula, 16. VI. 1931.), str. 2.

pristojbe te manjem prihvatu (in)solventih bolesnika, kao rezultata bolje komunikacije s istarskim općinama. Taj problem »šuma u komunikaciji« bit će prisutan tijekom čitavoga međuratnog razdoblja. O čemu je riječ? Pri plaćanju pristojbi, kako kazuje ravnatelj Giovanni Mantovan, za insolventne bolesnike nije bilo problema, općine su u tim slučajevima pokrivala financijske izdatke svojih mještana. Do problema je dolazilo onda kada bi općine bolnici jamčile da je bolesnik solventan, a kasnije bi se pokazalo da nije tako. Tada bi bolnica morala sama namiriti troškove od bolesnika, što je vrlo često zbog neimaštine bilo nemoguće. Pokušalo se tijekom godina javnim opomenama i strožim zakonima »disciplinirati« općine, međutim, pitanje nije nikad bilo riješeno u potpunosti.¹⁵ Dnevna pristojba iznosila je 13 lira, dok je istodobno u Trstu bila 23 lire. Za posebnu bolničku skrb (u tzv. *Reparto paganti* – Platežnom odjelu) u Puli se plaćalo 30 lira, a u Trstu 60 – 70 lira. Ravnatelj iznosi podatak kako pulskoj bolnici zbog geografskih razloga gravitira barem 200 000 Istrana (zbog blizine i bolje prometne povezanosti od rijeke Mirne prema sjeveru gravitirali su Trstu), odnosno više od polovice stanovništva Poluotoka. Novinar je nakon obilaska bolničkih odjela izrazito pozitivno ocijenio kirurški i rekonvalescentski odjel, dok je za psihijatrijski i venerični odjel utvrdio kako ne ispunjavaju higijenske norme. U ženskom veneričnom odjelu liječene su i »dame noći«, tzv. »farfalline notturne«, koje su se žalile što ne mogu primati posjete (sic!). Problem u svezi s dvama posljednjim odjelima nastojao se riješiti planovima za njihovo preseljenje u bivši Dom za stare i nemoćne (*ex Casa di Ricovero*), koji je s jedne strane gledao na bolnički kompleks, a s druge na današnju Preradovićevu ulicu (tadašnju *Via San Michele*).¹⁶

Upravitelj Privileggio osvrnuo se na financijske uvjete poslovanja, istaknuvši da od 125 milijuna lira, koliko je talijansko Ministarstvo unutarnjih poslova (*Ministero degli interni*) namijenilo bolničkim ustanovama »oslobođenih zemalja« (*Terre redente*) kojima je pripadala i Istra, neće dobiti ništa jer je za to bio potreban poseban dekret. Trebalo se, dakle, računati na vlastite snage, odnosno na mogućnost vraćanja dugova koje su proteklih godina bolesnici izbjegavali podmiriti, osobito oni koji su bili strani državljani. Tako saznajemo za podatak o 375 000 lira koji su stranci, državljani novoosnovanih zemalja s prostora bivše Austro-Ugarske, ostali dužni bolnici te o dodatne 42 000 lira koje su se odnosile na građane starih talijanskih provincija. Uz te dugove pridodano je i 32 000 dužnika iz Istre (sic!), vođenih pod evidencijom platežno sposobnih osoba, a kojih je dug iznosio 320 000 lira. Postojao je i dug od 300 000 lira učinjen od austrijske vojske trogodišnjim korištenjem civilne bolnice. Sveukupan dug je, dakle, narastao na preko milijun lira, što je za

¹⁵ »Nuove norme per l'accoglimento degli ammalati all'ospedale«, *CI*, god. V, br. 142 (Pula, 25. VII. 1923.), str. 2; »Norme per il ricovero degli ammalati nell'Ospedale Provinciale«, *CI*, god. XI, br. 124 (Pula, 24. V. 1929.), str. 2; »L'Ospedale 'Santorio' e il dovere dei Comuni Istriani«, *CI*, god. XVII, br. 136 (Pula, 19. VI. 1935.), str. 2.

¹⁶ »Una visita al nostro Ospedale Provinciale«, *CI*, god. IV, br. 61 (Pula, 12. III. 1922.), str. 2; »Dopo la nostra visita all'ospedale provinciale«, *CI*, god. IV, br. 63 (Pula, 15. III. 1922.), str. 2.

ono razdoblje bio ogroman iznos, a čije bi namirivanje prema riječima upravitelja, sasvim riješilo financijsku krizu.¹⁷

Na planove koje je ravnatelj predstavio javnosti nisu svi gledali blagonaklono. Tako je već u kolovozu tršćanski dnevni list *L'era nuova* sumnjao u potrebe za širenjem pulske bolnice pitajući se koliko će ti radovi opteretiti ionako praznu provincijsku blagajnu. Na te optužbe *L'Azione* je (u dogovoru s upravom bolnice) odgovorio argumentima u vidu stvarnih potreba istarskog stanovništva, s kojima je bolnica sve teže, zbog nedovoljnog ulaganja u infrastrukturu, izlazila na kraj. Provincija bi također u novim radovima sudjelovala, ali samo kao jamac kredita potrebnog za njihovo izvršenje. Platne bi obroke plaćala sama bolnica namicanjem sredstava iz povećanja dnevne pristojbe za bolesnike od 62 centa po osobi, što je »mala stvar kada se uzme u obzir trošak koji naša provincija snosi za one istarske bolesnike koji se liječe u tršćanskoj bolnici«. Deset dodatnih centi po osobi namirilo bi se iz provincijskog fonda, općina, od platežno sposobnih bolesnika, zavoda za zdravstveno osiguranje te ostalih ustanova (koje nisu specificirane). Uz osnovnu svrhu liječenja, bolnica bi proširivanjem svoje infrastrukture nastavila i s usavršavanjem mladih istarskih liječnika.¹⁸ No, vrijeme će pokazati da će mjesta, odnosno mogućnosti za stjecanje iskustva radom u najvećoj i najopremljenijoj istarskoj zdravstvenoj ustanovi, mladim liječnicima, povratnicima nakon šestogodišnjeg medicinskog studija u starim talijanskim provincijama, biti ograničena. Početkom 1925. umjesto petorice mladih stažista, odlukom provincijskih vlasti, broj je spao na njih trojicu.¹⁹

Iako nam novine sljedećih godina ne pišu o tome kako je riješen problem reorganizacije infrastrukture, stručna literatura navodi da se tek nakon 1925. u prostorima bivšeg Doma za starije i nemoćne smjestio Očni i Kožnovenerični odjel te Odjel za bolesti uha, grla i nosa, dok je iste godine nadograđeno krilo zgradi psihijatrije.²⁰

Nove infrastrukturne potrebe opisao je u ožujku 1930. ravnatelj Umberto Sbisà, osvrnuvši se na potrebe premještanja, odnosno reorganizacije Odjela za djecu i materinstvo. Naime, dok se jedan dio rodilja nalazio u zgradi namijenjenoj »ogranku platitelja«, drugi je bio u vili u današnjoj Ulici sv. Mihovila (tadašnja *Via Francesco Petrarca*), u kojoj se istodobno nalazilo i sjedište Provincijskog komiteta Nacionalnog društva Balilla (*sede del Comitato provinciale dell' O. N. Balilla*). Premještajem Komiteta na drugu lokaciju, vila bi tako objedinila Odjel za djecu i materinstvo te također prihvatila do jilje s Odjela ginekologije (unutar Kirurškog odjela) oslobađajući na taj način prostor nužan za bolje djelovanje. Dan je također na uvid javnosti i drugi

¹⁷ »Una visita al nostro Ospedale Provinciale«, *CI*, god. IV, br. 61 (Pula, 12. III. 1922.), str. 2.

¹⁸ »L'ampliamento del nostro ospedale ha dato nei nervi a qualcuno«, *CI*, god. IV, br. 201 (Pula, 25. VIII. 1922.), str. 2.

¹⁹ »Cose dell'ospedale«, *CI*, br. 54 (Pula, 27. II. 1925.), str. 2.

²⁰ RUDELIĆ, *n. dj.*, str. 155.

plan, odnosno potreba izgradnje novog antituberkuloznog dispanzera, čime bi se psihijatrijska zgrada mogla proširiti i otvoriti nove prostorije za osobe sa specifičnim psihičkim poremećajima. Prijedlozi su dani istarskom prefektu i federalnom tajniku na uvid.²¹ Iako o tim planovima, kao i o mnogima prije navedenima, u listu kasnije nema riječi, već u srpnju 1930. nailazimo na članak koji nas upoznaje s otvaranjem novog, moderno opremljenog Odjela za radiologiju i fizioterapiju, za čije je vođenje bio zadužen dr. primarijus Mario Antonini. Navodi se da je spomenuti doktor došao iz Rima, gdje je do tada radio u tamošnjoj Radiološkoj klinici. Dok su se neki odjeli otvarali, drugi su, poput onog tuberkuloznog, nastavljali s radom u nepovoljnim radnim i infrastrukturnim uvjetima. U nemogućnosti da se u bolničkom kompleksu, ili izvan njega, sagradi novi, izolirani paviljon za tuberkulozne bolesnike, u veljači 1932. zgrada za plućne bolesti podijeljena je na dva dijela: tuberkulozni i plućni odjel. Dotadašnji tuberkulozni paviljon, pogrдно nazvan *ottava* (osmica), nakon dezinfekcije je postao mjesto liječenja kroničnih i zaraznih bolesti.²²

Važna odluka za provincijsku bolnicu bila je ona objavljena u Službenim novinama (*Gazzetta Ufficiale*) od 15. rujna 1932., kojom na prijedlog predsjednika vlade i prvog ministra pulska Generalna i psihijatrijska bolnica postaje autonomna Bolnica Santorio Santorio (*Ente autonomo morale* »*Ospedale Santorio Santorio*).²³ Autonomija se odnosila na vlastitu fundaciju i pravila, vlastiti proračun i organizaciju, u teoriji neovisnu od provincijskih vlasti pa je tako ustanova mogla kao subjekt krenuti s vlastitim inicijativama. Službeno je, u očekivanju administrativne komisije, privremenim vodstvom, ustanova počela samostalno djelovati s novom 1933. godinom. Pod novim, privremenim ravnanjem prefekturnog komesara dr. Michelea Serre, dovršavala se reorganizacija i modernizacija kirurškog odjela.²⁴ No, unatoč uvjerenjima javnosti kako je time problem riješen, već krajem iste godine list drugačijim osvrtom, uz napomenu da je kirurški, potom i psihijatrijski, odjel prenapučen, da tuberkuloški odjel ne odgovara potrebama, da su plaće zaposlenih premale, ukazuje da tomu baš i nije tako.²⁵ Propaganda je, kako vidimo, bila itekako prisutna, ne samo u političko-društvenim sferama već i u onim zdravstvenog karaktera. To nam potvrđuje i demantij, objavljen već sljedećeg dana, u kojem voditelj bolnice dr. Serra tvrdi da je sve u najboljem redu, opravdavajući se jedino za problem psihijatrijskog odjeljenja koji nije moguće proširiti zbog financijskih razloga.²⁶ Ipak,

²¹ »Sistemazioni che s'impongono all'Ospedale Provinciale«, *CI*, god. XII, br. 75 (Pula, 28. III. 1930.), str. 2.

²² »Rilievi sull'Ospedale Santorio – Precisazioni del Commisario prefettizio«, *CI*, god. XV, br. 300 (Pula, 17. XII. 1933.), str. 2.

²³ »L'ospedale provinciale eretto in ente morale con il nome di Ospedale Santorio Santorio«, *CI*, br. 23 (Pula, 22 X. 1932.), str. 2.

²⁴ »La modernissima attrezzatura della Divisione chirurgica«, *CI*, god. XV, br. 23 (Pula, 27. I. 1933.), str. 2.

²⁵ »Per un maggior potenziamento dell'Ospedale 'Santorio' – Necessità di ampliare i padiglioni e di intensificare i servizi«, *CI*, god. XIV, br. 297 (Pula, 16. XII. 1932.), str. 2.

²⁶ »Rilievi sull'Ospedale 'Santorio' – Precisazioni del Commissario prefettizio«, *CI*, god. XIV, br. 209 (Pula, 17.

raspoloženje javnosti sigurno je s prvim danima ožujka 1934. obradovala činjenica da je s radom u potpunosti započelo novo centralno grijanje bolnice, financirano od provincijske blagajne, a koje je trebalo poboljšati uvjete liječenja tada prisutnih 600 bolesnika. List prenosi specifikacije: novim postrojenjem grijat će se oko 130 000 kubnih metara prostorija, udaljenih i do 200 metara od centrale, a povezanih s njom podzemnim kanalima duljim od 400 metara.²⁷

Drugu polovicu 1934. godine obilježilo je novo, samostalno administrativno vijeće bolnice (*Consiglio di Amministrazione*), s odvjetnikom Vernierom na čelu. Krajem godine saznajemo o preustroju i modernizaciji kuhinje te planovima nove praonice. No, ni nova administracija nije iznašla rješenje kako trajno riješiti problem oboljelih od tuberkuloze, smještenih u nedovoljno prostran paviljon bez odgovarajućeg okoliša.²⁸ Posljednje zahvate unutar bolnice bilježimo u srpnju 1939. kada, za ravnanja dr. Marija Carravette, Odjel za kirurgiju biva bogato opremljen novim medicinskim instrumentima i uređajima.²⁹

Mornarička vojna bolnica

Mornarička vojna bolnica (*Ospedale militare marino*) nije u dnevniku predstavljena poput one civilne. Njezina djelatnost uključivala je skrb isključivo za vojno osoblje pa je i u svojoj organizaciji djelovala strogo i bez previše veza s civilnim strukturama. Vidljivo nam je to i iz članka od 1. rujna 1922., u kojem se obavještava javnost da je civilima zabranjen ulaz u bolnicu bez dopuštenja direktora, dok je obiteljima bolesnika omogućeno posjetiti ih u određene dane i sate.³⁰ Podatke o stručnoj i tehničkoj organizaciji vojne bolnice List ne donosi.

Hospicij sv. Pelagija u Rovinju

Morski hospicij sv. Pelagija u Rovinju (*Ospizio Marino San Pelagio di Rovigno*) djelovao je od austrougarskog razdoblja, a temeljni kamen položen mu je još 22. svibnja 1888. godine.³¹ O njemu nam List, iako neredovito, donosi mnogo bitnih podataka. Osnovala ga je bečka Udruga za zaštitu djece s ciljem njihova liječenja od skrofuloze, tuberkuloze kosti i zglobova, rahitisa, anemije i opće slabosti. Od samog početka vrijedilo je pravilo da djeca oboljela od tuberkuloze pluća, ostalih zaraznih bolesti ili s psihičkim poremećajima, ne mogu biti primljena u ustanovu. Djeca su morala biti

XII. 1933.), str. 2.

²⁷ »Un istituto che fa onore al capoluogo – Il rinnovamento dell'ospedale 'S. Santorio«, *CI*, god. XIV, br. 57 (Pula, 7. III. 1934.), str. 2.

²⁸ »Lo sviluppo dei servizi interni all'Ospedale 'Santorio? – Il vasto programma di lavoro del nuovo Consiglio d'Amministrazione«, *CI*, god XV, br. 282 (Pula, 29. XI. 1934.), str. 2.

²⁹ »La Sezione operatoria e la Divisione chirurgica completamente riorganizzate sotto la guida del prof. Carravetta«, *CI*, god. XXI, br. 174 (Pula, 25. VII. 1939.), str. 2.

³⁰ »Norme per l'ingresso di esterni nell'ospedale militare«, *CI*, god. IV, br. 207 (Pula, 1. IX. 1922.), str. 2.

³¹ RUDELIĆ, *n. dj.*, str. 169.

u dobi od 3 do 14 (uz iznimke) godina. Idejni pokretač i utemeljitelj Hospicija bio je prof. Monti, podrijetlom iz Lombardije. Zbog financijskih je problema spomenuta Udruga 1905. g. prenijela vlasništvo na bečku općinu, koja je administraciju ustanove preuzela s obvezom izgradnje novih objekata i povećanja broja kreveta. Tako je uskoro otvoren jedan paviljon za bolesne; jedan paviljon za administraciju; jedan za izolaciju te jedan za praonicu. Broj kreveta s početnih 170 narastao je na 350, s eventualnom mogućnošću primanja 400 djece. Otvorenje novih paviljona dogodilo se 1909. godine, a ustanova je djelovala pod bečkom općinskom upravom do početka Prvog svjetskog rata, kada prestaje s radom. U travnju 1919. ustanova se odlukom Komesarijata u Trstu otvara i prima 250 djece pristigle iz svih istarskih općina. Novac za njezino djelovanje, kako List navodi, donirali su Talijani iz Argentine. Hospicij je u prijelaznom poslijeratnom razdoblju vodio civilni komesarijat te potom prefekturu Trsta i Pule.³² Novčana pristojba 1919. godine iznosila je za 1. razred (*classe*) 10 lira, za drugi 6 lira, i za treći, kojem su pripadala i siromašna djeca, 4 lire. Troškove su, osim za prvi razred djece čiji su roditelji morali doplatiti 4 lire, snosili u jednakom omjeru provincijske i općinske vlasti. Zahtjev za primanje djece trebao je sadržavati rodni list, uvjerenje o cijepljenju, liječničko rješenje o neprisutnosti zaraznih bolesti u obitelji posljednjih 20 dana. Uz to, siromašna djeca morala su priložiti i dopuštenje njihove općine za prihvata u hospicij. Liječenje je vođeno od strane jednog liječnika primarijusa i nekoliko pomoćnih liječnika. Opisujući tehničku opremljenost ustanove, koja je sadržavala uređaje za radioskopiju, operacijske dvorane, List napominje da se i u zimskim mjesecima djeca mogu liječiti koristeći kupelji ugrijane morske vode.³³

Sljedeće je godine broj djece koje je Hospicij mogao primiti ostao približno jednak, a posebna pozornost dana je djeci poginulih vojnika u Prvom svjetskom ratu. Liječenje je zakazano od 5. do 25. srpnja. Uz ove podatke saznajemo fragmentarno i za postojanje još dvije slične ustanove u Istri: sanatorij u Ankaranu, kod Kopra, tijekom srpnja i kolovoza trebao je prihvatiti 200 djece, dok ih je Morski hospicij u Valdoltri, također smješten u blizini Kopra, trebao primiti stotinjak.³⁴ Nažalost, nakon prvih dana liječenja rovinjski je hospicij, zbog nedostatka financija, a unatoč velikoj donaciji brazilskih Talijana (u već spomenutom članku od 24. IV. 1927. spominju se argentinski Talijani) u iznosu od 250 000 lira, morao otpustiti kućama bolesnu djecu. Očito taj novac, kojim se od svojeg ponovnog otvorenja financirao rad, uz doprinose dnevnih pristojbi, koje su kako List tvrdi snosile općine i provincije, nije bio dovoljan za sve troškove održavanja i liječenja. Talijanska vlada najvjerojatnije nije mogla pokriti ostatak troškova.³⁵

Unatoč poslijeratnoj ekonomskoj krizi Ustanova je nastavila s radom tijekom

³² »L'Ospizio Marino S. Pelaggio presso Rovigno d'Istria«, *CI*, god. IX, br. 96 (Pula, 24. IV. 1927.), str. 2.

³³ »Per i bambini scrofolosi«, *CI*, god. I, br. 180 (Pula, 30. VI. 1919.), str. 2.

³⁴ »Cura marina per gli orfani di guerra«, *CI*, god. II, br. 146 (Pula, 1. VII. 1920.), str. 2.

³⁵ »Ospizio marino di S. Pelaggio«, *CI*, god. II, br. 152 (Pula, 8. VII. 1920.), str. 2.

20-ih i 30-ih godina pod vodstvom ravnatelja dr. Enocha Zadra na što nam ukazuju redoviti posjeti istarskih i riječkih istaknutih zdravstvenih i političkih djelatnika.³⁶ Talijansko Ministarstvo vanjskih poslova 1926. g. donosi odluku o vlasništvu bečke općine nad hospicijem s dopuštenjem za prihvrat 200 djece, ali pod uvjetom da administraciju vode Talijani. Od tada je u upotrebi bilo šest paviljona, od kojih tri namijenjena djeci te po jedan za strojarnicu, praonicu i izolaciju. U jednom paviljonu nalazio se i Odjel za privatne klijente na plaćanje (*Reparto paganti*). Za 18-ero djece liječenje je plaćalo Ministarstvo unutarnjih poslova, a ostaloj djeci, pristigloj iz svih krajeva Istre, pojedine općine. Ipak, najveći broj dolazio je iz Beča, njih oko dvije stotine, s time da je zbog čak 60 slučajeva malarične djece zabilježenih 1921. godine, bečka općina zabranila odlazak u Hospicij u razdoblju od srpnja do rujna, što je donosilo znatno manje prihode toj ustanovi.³⁷

Liječničke ambulante

Male, općinske ambulante u kojima su svoj poziv obavljali općinski liječnici spomenute su samo fragmentarno, u zakonskim odredbama o troškovima koje su lokalne vlasti trebale snositi u tu svrhu.³⁸ Njihov značaj, uz dakako liječničku praksu, dao bi se možda bolje opisati kroz higijenske probleme istarskog sela, o čemu je potrebna zasebna studija. Liječnici su u njima, ili pak u kućnim posjetima, liječili lakše bolesnike, a za operativne zahvate, kao i za liječenje težih bolesti, propisivali su bolničko liječenje. Osim Pule i Trsta, a za određene ortopedske zahvate i Rovinja, ostale gradske i seoske ambulante, nisu imale takvih mogućnosti. Trebamo ipak spomenuti pulsku ambulantu opće medicine (smještenu unutar *Casse Malati*), u kojoj je djelovalo nekoliko liječnika, primajući pacijente u određene jutarnje sate. Za specijalističke preglede, prema nalogu liječnika opće medicine, obraćalo se liječnicima specijalistima, čije su se ambulante nalazile u središtu grada. Uz ambulante opće i specijalističke medicine, zdravstveno osiguranje pokrivalo je i stomatološke usluge, čije su se ambulante također nalazile u središtu.³⁹

Istarske ljekarne

O istarskim, posebice pulskim ljekarnama, saznajemo ponajprije iz šturih informacija o radnom vremenu, ili pak iz propagandno-marketinških sadržaja, odnosno reklame lijekova. Iz Lista doznajemo da je samo u Puli 1921. bilo sedam ljekarni,

³⁶ »Visita all'Ospizio«, *CI*, god. VII, br. 131 (Pula, 3. VI. 1925.), str. 2; »Visita all'ospizio«, *CI*, god. XV, br. 39 (Pula, 15. II. 1933.), str. 2; »Visita all'Ospizio Marino«, *CI*, god. XIX, br. 187 (Pula, 6. VIII. 1937.), str. 2.

³⁷ »A proposito del Sanatorio interprovinciale giuliano«, *CI*, god. V, br. 59 (Pula, 9. III. 1923.), str. 2.

³⁸ »Come devono essere in Provincia gli ambulatori dei medici condotti«, *CI*, god. XXI, br. 3 (Pula, 4. I. 1939.) str. 2.

³⁹ »Ordinamento del servizio medico della Cassa distrettuale per Ammalati in Pola«, *CI*, god. V, br. 2 (Pula, 2. I. 1923.), str. 4.

nazvanih prema prezimenima vlasnika: Rodinis, Ricci, Wasserman, Costantini, Cech, Carbucichio i Petronio.⁴⁰ U poslijeratnom razdoblju došlo je do znatnog povećanja cijena lijekova, nekih čak i do 1000%. Ljekarnici su takve tendencije objašnjavali, obraćajući se pritom čitateljima, prvenstveno činjenicom da su pod austrijskom vlašću lijekovi bili puno jeftiniji jer su potjecali iz Njemačke i Austrije koje su pak imale veće i razvijenije kemijske i farmaceutske industrije. Time je, naravno, i proizvodnja lijekova u tim zemljama bila jeftinija. U pet godina, kazuju ljekarnici, talijanska država nije se uspjela »emancipirati od ovisnosti centralnih carstava«, a cijene su skočile zbog malih državnih rezervi lijekova. Iz tog razloga vlasnici ljekarne bili su nemoćni što se tiče cijena farmaceutskih proizvoda.⁴¹ Pulske su ljekarne, vjerojatno u dogovoru s regionalnim vlastima, reagirale u novonastaloj situaciji pa tako već dva mjeseca kasnije nailazimo na članak koji nas upoznaje s 20 postotnim pojeftinjenjem lijekova.⁴² Bez obzira na taj čin, problem cijena javljat će se periodično i u sljedećim godinama. Talijanske vlasti ustrajale su u razvoju vlastite farmaceutske industrije i plasiranja vlastitih proizvoda u ljekarne diljem Italije, pa tako i u one istarske.⁴³

Tvrtke iz »starih talijanskih provincija« oglašavale su tako u *L'azione* svoje farmaceutske proizvode koji su se mogli nabaviti u pulskim ljekarnama.⁴⁴ Pritom bilježimo i jedan sasvim neuobičajen oglas proizvođača lijekova, tvrtke O. Ruggeri iz Pesara, a koji nam nevezano uz samu zdravstvenu problematiku ukazuje na nepoznavanje napetih političkih prilika, odnosno agresivne fašističke propagande i nasilja u Istri. Tako se u novinskom oglasu vodstvo tvrtke ispričava zbog krive interpretacije koja je nastala nakon objavljivanja njihova dvojezičnog, talijanskog i hrvatskog naziva, u telefonskom imeniku. Obraćajući se istarskim Talijanima, nazivajući ih »Italianissimi« (velikim – istinskim Talijanima, op. M. R.), kategorički se odbija svaka pomisao da se time htjelo povrijediti nacionalne osjećaje istarskih sunarodnjaka. Njihova namjera, nastavljaju, bila je obratiti se i slavenskim jezikom zbog prisutnosti slavenske nacije, također nastanjene u Istri, a kako bi se proizvod, naravno, bolje prodavao.⁴⁵ Takvu »pogrešku« u skorašnjoj će istarskoj političkoj budućnosti, s fašističkim denacionalizacijskim težnjama, postati nemoguće ponoviti.

⁴⁰ »L'orario delle farmacie«, *CI*, god. III, br. (Pula, 17. IV. 1921.), str. 2.

⁴¹ »La questione de' medicinali«, *CI*, god. I, br. 133 (Pula, 14. V. 1919.), str. 2.

⁴² »Le farmacie ribassano spontaneamente le tariffe medicinali«, *CI*, god. I, br. 192 (Pula, 12. VII. 1919.), str. 2.

⁴³ »Per lo sviluppo dell'industria e dei prodotti farmaceutici«, *CI*, god. II, (Pula, 5. X. 1920.), str. 2.

⁴⁴ Marketinško-propagandni materijal bio je neizostavan dio Lista tijekom čitava njegova postojanja, kojemu se pružalo puno prostora. Među reklamama važno je i učestalo mjesto imala farmaceutska industrija. Lijekovi, najčešće talijanskog podrijetla, bili su pomoću ilustracija predstavljani kao revolucionarni i učinkoviti u liječenju brojnih bolesti. Najveći dio reklama odnosio se na lijekove protiv prehlada, kostobolja, anemija, odnosno općih slabosti organizma. Vidi ilustracije.

⁴⁵ »Comunicati – Ai Cittadini Istriani«, *CI*, god. II, br. 181 (Pula, 11. VIII. 1920.), str. 2.

O broju ljekarni u istarskoj provinciji saznajemo iz članka od 15. svibnja 1935. koji detaljno opisuje dekret provincijskog prefekta o njihovoj broju i teritoriju na kojem djeluju, kao i vlasnike, odnosno njihove nasljednike, koji imaju zakonsko pravo voditi ih. Tako je 37 istarskih ljekarni (ne računajući kvarnerske otoke koji su pripadali istarskoj provinciji) raspoređeno na sljedeći način: 8 u pulskoj općini, po 3 u rovinjskoj i piranskoj, po 2 u koparskoj, vodnjanskoj, porečkoj i pazinskoj, te po 1 u labinskoj, bujskoj, novigradskoj, plominskoj, žminjskoj, izolskoj, motovunskoj, nerezinskoj, vrsarskoj, buzetskoj, oprtaljskoj, umaškoj, dekanskoj, vižinadskoj te višnjanskoj općini. Za svaku ljekarnu precizirano je tko joj je vlasnik i na kojem području smije biti situirana.⁴⁶

Porodiljska i pedijatrijska savjetovališta

Porodiljska i pedijatrijska savjetovališta otvarana su od 1. siječnja 1934. diljem Poluotoka na inicijativu istarskog ogranka Državne organizacije za zaštitu materinstva i djece (*Opera nazionale per la protezione della Maternità e dell'Infanzia*). Prema uputama organizacije, njihova djelatnost, koja se sastojala od preventivnog i profilaktičnog rada, odnosno edukacije mladih majki, trebala se odvijati unutar postojećih općinskih medicinskih ambulanti barem jednom tjedno. Za taj su posao bili zaduženi općinski liječnici. U njima se nisu dijelili farmaceutski lijekovi, već nadomjesci i dijetalna hrana poput bakalarovog ulja, vitamina, mlijeka u prahu i sl. Saznajemo da je već u svibnju iste godine postojalo 37 porodiljskih savjetovališta u istarskoj provinciji (uključujući Cres i Lošinj), s napomenom da je u nekim općinama djelovalo usporedo više njih. Bilo je i 39 pedijatrijskih savjetovališta. U nekim općinama obje djelatnosti još nisu bile pokrenute, kao što je to bio slučaj u općinama Rovinj, Buzet, Kanfanar, Vrsar i Lanišće.⁴⁷ Šest godina kasnije čak će i novonastalo, najmlađe istarsko mjesto Raša dobiti svoje porodiljsko savjetovalište.⁴⁸

EDUKACIJSKA ULOGA LISTA *L'AZIONE (CORRIERE ISTRIANO)* U SUZBIJANJU BOLESTI

Osim svoje osnovne, obavještajne uloge, List je svojim člancima nastojao uputiti stanovništvo u higijenske i ine zdravstvene preventivne mjere, koje su imale za cilj umanjiti demografsku i ekonomsku štetu nastalu njihovim nepoznavanjem. Gotovo u svakom članku posvećenom tuberkulozi i malariji, ukazivalo se na loše

⁴⁶ »La pianta organica delle farmacie dell'Istria – La determinazione dei limiti di ciascuna sede farmaceutica«, *CI*, god. XVII, br. 117 (Pula, 15. V. 1935.), str. 2.

⁴⁷ »I Consultori Ostetrici e Pediatrici in Istria – L'opera profilattica della 'Maternità ed infanzia'«, *CI*, god. XVI, br. 127 (Pula, 29. V. 1934.), str. 2.

⁴⁸ »Notiziario di Arsia – Consultorio ostetrico«, *CI*, god. XXII, br. 5 (Pula, 6. I. 1940.), str. 2.

higijenske uvjete koji su im prethodili. Činjenica jest da su mnogi Istrani, pogotovo u ruralnim krajevima, živjeli u upitnim higijenskim uvjetima, počevši od kvalitete vode, do malih kuća u kojima su katkada istu prostoriju dijelili bolesnici i zdravi članovi obitelji, a uz koje su bile »naslonjene« štale, itd. Takvi uvjeti bili su posljedica vrlo teškog ekonomskoga stanja, a kako fašistička vlast nije ulagala sredstva da se zdravstveno, institucionalno pomogne svim oboljelima, te da se sve žitelje uputi u mjere zdravstvene preventive, bilo je logički da se osnovnom zdravstvenom edukacijom nastojalo spasiti ono što se spasiti dade.

Primjera radi, kako bi se educirala javnost o tome kako izbjeći moguću zarazu tuberkulozom, a time ujedno i smanjili ogromni izdaci zdravstvenih ustanova za njihovo liječenje, redovito se 30-ih godina objavljivao članak, i po nekoliko puta, s uputama i savjetima (tzv. *decalogo*), koji su glasili:

1. tuberkuloza je bolest koju svi možemo dobiti: bolesni je prenose zdravima;
2. tuberkuloza je bolest koja se može izbjeći;
3. tuberkuloza je izlječiva; potrebno je međutim da se bolest otkrije i liječi u njenim počecima;
4. tko osjeća slabost, mršavljenje, povišenu temperaturu, noćno znojenje, itd., neka se uputi liječniku na pregled; tko već boluje, neka se liječi strpljivo i ustrajno: ozdravit će!
5. Djeca su posebno ranjiva od tuberkuloze: čuvajte ih!
6. Dispanzer je mjesto gdje se bolesni od tuberkuloze, ili oni na koje se sumnja da jesu, nakon pomnog pregleda liječnika specijalista, stavljaju pod stalan i pažljiv nadzor kako bi se liječili i ne prenosili bolest zdravima.
7. Blizina bolesnika nije opasna ako su oni pravilno liječeni i nadzirani.
8. Nemojte nikada pljuvati na cesti! Pljuvačka bolesnih prenosi bolest na zdrave.
9. Kako bi se izbjegla tuberkuloza, živite u higijenski čistim uvjetima, nemojte pretjerivati s vinom, izbjegavajte zadimljena i prašnja mjesta.
10. Sport jača tijelo i zato nas brani od tuberkuloze. Sunce i svjež zrak najveći su njeni neprijatelji.⁴⁹

Kod malarije je edukativna propaganda bila nešto rjeđa, ali List je često, citirajući malariologe, isticao potrebu prokuhavanja vode, isušivanja lokvi u dvorištima, pravovremeno liječenje, itd.⁵⁰

Jedna od zanimljivosti koje možemo pripisati Listu svakako je bila Sanitarna rubrika (*La rubrica sanitaria*), koja se tjedno redovito pojavljivala u novinskim stupcima od kraja 1932. do sredine 1935. godine. Čitatelji su se pismima obraćali

⁴⁹ »La tuberculosi si può vincere; Un decalogo utile a tutti«, *CI*, god. XIII, br. 69 (Pula, 20. III. 1931.), str. 2.

⁵⁰ »Come si può concorrere a rendere efficace la lotta contro la malaria«, *CI*, god. VIII, br. 302 (Pula, 24. XII. 1926.), str. 4.

liječniku kojeg nisu poznavali (potpisivao se pseudonimom), a on im je putem novina kratko odgovarao. List mu je, dakako, tu uslugu plaćao. Pitanja koja su čitatelji postavljali bila su raznovrsna: kretala su se od onih učestalih kako se liječiti od pojedine bolesti, preko onih koji su se ticali štetnosti alkohola i cigareta pa do onih »intimnijih«, npr. kako povećati obim grudi. Za ona pitanja najintimnije prirode, čije objavljivanje nije bilo uputno, liječnik je odgovarao izravno poštom. Tijekom nešto više od tri godine koliko je rubrika potrajala, odgovoreno je na više stotina upita, a pritom su se izmijenila trojica liječnika pod pseudonimima: Delta, Alfa i Ro.

Kako znamo jesu li svi liječnici bili muškarci? Zapravo, ne znamo. No, List je čitatelje uvjeravao u to. Ipak, ne možemo ne ponuditi i alternativnu hipotezu. Vrlo je zanimljiv slučaj dr. Delte, koji je ujedno najduže odgovarao na pitanja Istrana. U odgovoru na znatizeljno pitanje čitatelja koji je tražio da se liječnik opiše, jasno se i nedvosmisleno dalo iščitati da se zapravo radi o liječnici, a ne o liječniku!⁵¹ Prošlo je tek nekoliko tjedana, a uredništvo Lista je na zahtjev čitatelja u izlog svojeg sjedišta, u Ulici Sergi (današnja Ulica Sergijevaca), postavilo fotografiju dotičnog liječnika. Slika postarijeg muškarca, s bijelom bradom, trebala je stanovništvo čvrsto uvjeriti u njegovu stručnost i veliko iskustvo, a koju je takva fizionomija, pa i muški spol (uz tada prisutne predrasude) dočaravao.⁵² Kasnije, prigodom smrti liječnika Delte, i sam je List priznao da je izložena fotografija pripadala jednom njegovu rođaku, a u svrhu što većeg učinka u javnosti.⁵³ No, o tad već zaboravljenom odgovoru dr. Delte, koji je upućivao na to da se radilo o ženi, više nikada nije bilo spomena. Zbog ograničenosti prostorom, ovaj članak neće dublje ući u tu problematiku, no činjenica svakako jest da je patrijarhalan sustav bio itekako podržavan od strane tiska, odnosno političkih vlasti koje su ga usmjeravale.

Bez obzira na taj »slučaj«, koji nam više govori o političkim utjecajima na zdravstvene prilike, utjecaj i uloga lista *L'azione (Corriere Istriano)* bila je nesumnjivo vrlo važna i korisna u koracima suzbijanja neznanja, nezdravog načina života i loših higijenskih uvjeta, koji su bili osnovnim »krivcem« za razvitak i širenje zaraznih bolesti, ali i slabljenju organizma uopće.

ZAKLJUČAK

List *L'azione* u međuratnom je razdoblju redovito izvještavao istarsku javnost o radu, organizaciji, djelotvornosti i mogućnostima istarskih zdravstvenih ustanova te s njima u svezi pružao podatke i statistike najučestalijih bolesti Poluotoka. Iz tisuća

⁵¹ »La rubrica sanitaria«, *CI*, god. XV, br. 4 (Pula, 5. I. 1933.), str. 3.

⁵² »La conoscenza col dott. Delta«, *CI*, god. XV, br. 25 (Pula, 29. I. 1933.), str. 3.

⁵³ »Il dottor Delta è morto«, *CI*, god. XV, br. 20 (Pula, 24. I. 1934.), str. 2.

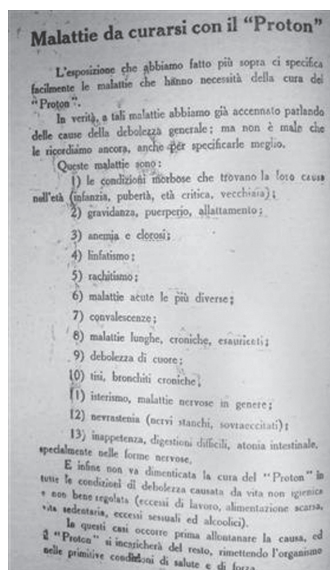
objavljenih članaka razaznajemo da su zdravstveni problemi istarskog poluotoka bili brojni, duboko ukorijenjeni u višestoljetnu socijalnu svakidašnjicu njegovih žitelja. Trebamo u prvom redu spomenuti iznimno loše higijenske uvjete, posebice ruralnih područja, proisteklih iz nedovoljne edukacije i slabog ekonomskog stanja, a koji su generirali razvoj i širenje bolesti poput malarije i tuberkuloze. Razvitkom pulskog brodogradilišta za vrijeme austrougarske vladavine, prosperirala je i zdravstvena infrastruktura, međutim, ta činjenica bez cjelokupne provedbe preventivno-edukacijskih mjera za suzbijanje mnogobrojnih bolesti nije značajno mogla ublažiti visoku smrtnost.

Ušavši u sastav Kraljevine Italije, istarska zdravstvena infrastruktura nije doživjela znatnije promjene. Jedina bolnica u punom smislu riječi nalazila se u Puli, dok su u ostalim općinama djelovale liječničke ambulante. Od specijaliziranih zdravstvenih ustanova trebamo spomenuti Morski hospicij sv. Pelagija u Rovinju, koji je prihvaćao predtuberkuloznu djecu, nastojeći spriječiti širenje tuberkuloze, najpogubnije bolesti međuraća. U kroničnom nedostatku financijskih sredstava istarska provincija nije, izuzev brige za materinstvo i djecu, uspjela razviti i podići zdravstvenu njegu spram svojih žitelja u potrebnoj mjeri, pa je odlučno nastojala edukacijskim naporima prevenirati širenje raznih bolesti. U tom naumu list *L'azione* dao je svoj obol, objavljujući zdravstvene i higijenske savjete liječnika, obavještavajući javnost o nadolazećim predavanjima, skupovima i sl.

Možemo zaključiti da je djelovanje lista *L'azione*, unatoč fašističkom usmjerenju, bilo pozitivno u prevladavanju istarskih zdravstvenih (ne)prilika, izvještavajući, koliko mu je cenzura dopuštala, javnost o teškim problemima, i nastojeći podržati svaku inicijativu za infrastrukturnim i edukacijskim napretkom.

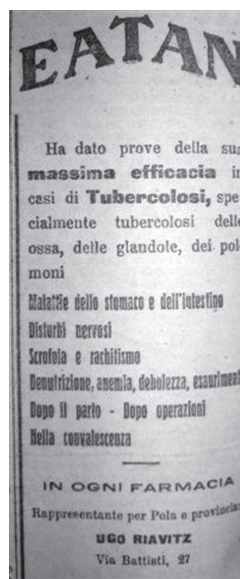
Lijekovi su se reklamirali i kroz smiješne ilustracije - lijek za liječenje kašlja, 10. studeni 1920.

Proton je imao liječiti većinu poznatih bolesti - 9. prosinac 1926.

Reklama za lijek Proton - 22. srpanj 1920.

Popularni su bili i lijekovi koji su ublažavali simptome tuberkuloze, 11. lipanj 1924.

SAŽETAK

PULSKI DNEVNIK *L'AZIONE (CORRIERE ISTRIANO)* O ISTARSKIM ZDRAVSTVENIM UVJETIMA U MEĐURAĆU (1919. – 1940.) – OSVRT NA POJEDINE PROBLEME

Rad se bavi izvještajima pulskog dnevnog lista *L'Azion*e (od 1929. g. *Corriere Istriano*) o istarskim zdravstvenim prilikama u razdoblju između dva svjetska rata. Istraživanje se očituje u analizi brojnih članaka, organiziranih u pojedina poglavlja ovisno o njihovoj namjeni i sadržaju.

S tim u svezi obrađuju se sljedeći problemi: 1) djelatnost zdravstvenih ustanova; 2) tuberkuloza i malarija kao najveći izazovi istarskog zdravstva; 3) edukacijski članci namijenjeni upoznavanju čitateljstva s mogućnostima prevencije i liječenja raznih bolesti; 4) propagandno-marketinški materijali u svezi s proizvodima farmaceutske industrije.

Potrebno je naglasiti da se većina podataka navedenog lista odnosi na urbane sredine, smještene uglavnom uz zapadnu obalu istarskog poluotoka gdje je utjecaj talijanskog elementa i kulture bio najsnažniji, a gdje je ujedno fašistički poredak koncentrirao svoj institucionalni i intelektualni potencijal. O teškim zdravstvenim prilikama na selu, većinski naseljenom hrvatskim i slovenskim elementom, bilo je vrlo malo riječi. To nam ukazuje na marginalizaciju sela (u ovom slučaju medijski-informativno) čak i oko onih osnovnih životnih pitanja kao što su zdravstvo i higijenski uvjeti koji su bez sumnje, još iz predfašističkog razdoblja, bili najlošiji baš u tim područjima.

SUMMARY

THE PULA DAILY *L'AZIONE (CORRIERE ISTRIANO)* ON THE HEALTH CONDITIONS IN THE INTERWAR PERIOD (1919 – 1940) – AN OVERVIEW OF CERTAIN PROBLEMS

The paper deals with the reports published in the Pula daily newspaper *L'Azion*e (since 1929 *Corriere Istriano*) on Istrian health conditions in the period between the two World Wars. The research is manifested in an analysis of numerous articles,

organised in separate chapters, depending on their purpose and contents.

The following problems are elaborated: 1) activities of health care facilities; 2) tuberculosis and malaria as the greatest challenge of Istrian health care system; 3) educational articles informing the readers about possibilities of prevention and cure of various diseases; 4) promotional and marketing material related to pharmaceutical industry products.

It must be noted that most of the information contained in the newspaper relates to urban areas located mostly along the western coast of the Istrian peninsula, where the influence of Italian elements and culture was strongest, but also where the Fascist regime had concentrated its institutional and intellectual potential. Appalling health conditions in the country, mostly inhabited by the Croatian and Slovenian element, were scarcely dealt with. This points to the marginalisation of the village (in this case concerning the media and information), even when it came to the basic life issues, such as health care and sanitary conditions which were, without any doubt, the worst in those areas ever since the Pre-Fascist period.

RIASSUNTO

IL QUOTIDIANO POLESANO L'AZIONE (CORRIERE ISTRIANO) SULLE CONDIZIONI SANITARIE NEL PERIODO TRA LE DUE GUERRE (1919 – 1940) – CENNI SUI PROBLEMI PARTICOLARI

L'opera tratta le relazioni del quotidiano polesano *L'azione* (dal 1929 *Corriere Istriano*) sulle condizioni sanitarie nel periodo tra le due guerre mondiali. La ricerca consiste nell'analisi di numerosi articoli organizzati in particolari capitoli a dipendenza della loro finalità e contenuto.

A questo proposito si analizzano i seguenti problemi: 1) attività delle istituzioni sanitarie; 2) tubercolosi e malaria -le maggiori sfide della sanità istriana; 3) articoli educativi destinati a far conoscere ai lettori le possibilità della prevenzione e della cura di varie malattie; 4) materiali pubblicitari e di marketing legati ai prodotti dell'industria farmaceutica.

Bisogna sottolineare che la maggior parte dei dati del citato quotidiano si riferisce all'ambiente urbano, soprattutto quello situato sulla costa occidentale della penisola istriana dove l'influsso degli elementi e della cultura italiana era il più forte, e dove, nello stesso tempo, l'ordinamento fascista ha concentrato il proprio potenziale istituzionale ed intellettuale.

Sulle difficili condizioni sanitarie nelle zone rurali che maggiormente erano popolate da elementi croati e sloveni, si parla pochissimo. Questo ci indica il fatto che il paese era marginalizzato (in questo caso nel senso dei media e di informazione) anche per quanto riguarda le questioni fondamentali quali la sanità e le condizioni igieniche che, senza dubbio, già dai tempi precedenti al fascismo, erano le più scarse proprio in quelle zone.